

RAZVOJNA SAMOODRŽIVOST NA RURALNOM TERITORIJU

Maja Štambuk

Uvod

U ruralnom segmentu hrvatskog nacionalnog teritorija već nekoliko desetljeća traju procesi koji ga degradiraju u demografskom, gospodarskom, društvenom i kulturnom pogledu. Nisu svi ruralni prostori zahvaćeni istim intenzitetom promjena, nisu posvuda ti procesi bili slični, nije ni sadašnje stanje u svim dijelovima hrvatskoga ruralnoga svijeta isto. Temeljna obilježja tih procesa, zajednička cijelom ruralnom prostoru, jesu: pad broja stanovnika, pad broja poljoprivrednih stanovnika, pad broja aktivnih u poljoprivrednoj djelatnosti, smanjenje površina obrađenog zemljišta, porast udjela nepoljoprivrednog stanovništva, porast udjela nepoljoprivrednog izvora prihoda u obiteljskim приходima, smanjena prosječna veličina sela... Rijetki su ruralni krajevi s pozitivnim demografskim, društvenim, kulturnim ili gospodarskim kretanjima.

Riječju, sva obilježja prema kojima se nekad poistovjećivalo selo i poljoprivredu doživjela su promjene i pokazuju i dokazuju, negdje više negdje manje, smanjenje važnosti poljoprivrede i dohotka iz poljoprivrede u hrvatskih selima. Proces uspoređan s tim činjenicama pokazuje da se povećava broj nepoljoprivrednog stanovništva, nepoljoprivrednih zanimanja i udio nepoljoprivrednog dohotka u strukturi proračuna kućanstava.

Tijekom planiranja projekta osnovno istraživačko polazište vodilo je računa o praktičnoj i teorijskoj potrebi da se dobije kvalitativan i kvantitativan uvid u stanje sela i seoskih općina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Međimurska, Varaždinska i Krapinsko-zagorska županija), pretpostavljajući na temelju statističkih podataka i iskustvenog uvida da se u tom dijelu Hrvatske „događa“ kvalitetniji ruralni razvitak. Namjera je bila da se propita radi li se o intencionalnoj implementaciji određenog razvojnog modela koji se potom može predstaviti i zastupati kao opći model ili se radi o sklopu prilika i povijesnih okolnosti koji su usmjerili razvitak ovoga dijela Hrvatske.

Dakle, polazna teza je da teritorijalna zajednica, poput općine u Hrvatskoj, svoj razvitak primarno temelji na vlastitom socijalnom kapitalu, potom na prirodnim resursima i društveno-gospodarskom okviru koji oblikuje država (Salmon, 1993.) odnosno županija svojim propisima i uspješnošću te ih, slijedom njih, ukupnim transferima ovlasti (i finansijskih izvora) uključuje u modernizacijske procese (među ostalim i administrativnom i fiskalnom decentralizacijom).

Seoski prostor je dominantno prostor poljoprivrede i prostor stanovanja, ali i prostor drugih uporaba. Ostali mogući korisnici izvangradskog prostora brojniji su nego što nam govori hrvatsko iskustvo, i za očekivati je da budu brojniji. Za taj proces se valja doista

pripremiti jer lako se može pretpostaviti konflikt među tim različitim korisnicima (koji ne mora biti samo ekološki). Ako ih pretpostavimo, može se nešto učiniti da ih se presretne. Zbog diverzifikacije funkcija u ruralnim sredinama, mnoštva baštinskih dimenzija i drugih prednosti života u ruralnim krajevima (čistoća okoliša, manje stresa, uzajamno poznavanje, jeftinije stanovanje itd.) u nekim zemljama (poput Francuske) zabilježene se brojčano značajne trajne migracije urbanog stanovništva (i sezonske migracije), a i mnogi ruralni stanovnici izabrali su ostati u svojim selima, što se možda ponekad zaboravlja. Ondje se kreću sve raznovrsniji korisnici prostora među kojima i vrlo različiti pretendenti na „svoj“ način i oblik zaposjedanja prostora (Bossuet, 2007.). Naravno da to može izazvati različite reakcije pa i konflikte, što opet kreira različite ruralne prakse.

Iz odnosa među različitim korisnicima prostora Bossuet (2007.) izlaže tri koncepcije ruraliteta: prva pripada korisnicima koji svoj odnos prema specifičnom geografskom prostoru grade kao prema vlastitom prostoru slobode, ne vodeći računa o drugome. U drugoj se koncepciji suprotstavljaju dvije logike: jedna je bliže razmišljanju o ruralnom prostoru kao nečem baštinjenom pa ga stoga treba očuvati, a druga je sklonija valorizaciji i iskorištavanju. I konačno, u trećoj koncepciji sreću se korisnici koji shvaćaju taj posebni prostor kao utočište, i oni drugi koji u njemu traže blisku društvenost (isto: 142).

Promišljajući na taj način ruralni prostor lako je zaključiti da dosadašnju raznolikost i sve specifičnosti ruralnog nadograđujemo također vrlo raznolikim praksama.

Višestruke mogućnosti ruralnog prostora postavljaju velik izazov i zadatak kao i poziv projektantima njegova razvitka. Teritorijalna dinamika neizostavna je u nastojanju revitalizacije ruralnog. To znači da je uspjeh moguće očekivati ako se oko razvojnog projekta i u samom procesu oživljavanja nađu svi mogući lokalni (i ne samo lokalni, ali oni su presudni) akteri. Domaće stanovništvo, bez obzira na to radi li se o autohtonom stanovništvu, doseljenima ili onima koji u tom kraju imaju kuću za sekundarno stanovanje, potom, bez obzira na njihovu dob, profesiju i podrijetlo, glavni je oslonac, uporište ruralne obnove. Socijalna dinamika je integrirajuća jer povezuje sve u valorizaciji kulturnog naslijeđa, identitetskog naslijeđa kao i valorizaciji gospodarskih mogućnosti projekta. Kao osnovni problem nameće se pitanje o uporištu socijalne dinamike. Zašto se ona negdje lako ostvaruje, a negdje je slaba ili je uopće nema? (Bossuet i Torre, 2009.) Rasprava o tome trebala bi biti zadaća ruralnih sociologa.

Nekoliko prethodnih uvida

Devedesetih godina 20. stoljeća francuski istraživač sela Bernard Kayser i istraživači (B. Kayser i sur. 1994.) koje je okupio ponajprije su tražili da se francuske ruralne sredine demografski stabiliziraju, potom da se oblikuju nove socijalne potrebe i načini „potrošnje“ ruralnog prostora i da se otvore razvojne perspektive temeljene na atraktivnostima ruralnog teritorija.¹

1 Uobičajeno je teritorijem smatrati površinu koja pripada određenom društvenom kolektivitetu, sa svim njegovim stanovništvom, resursima, bogatstvom.

To je bio prvi korak k demitologizaciji sela kao prostora siromaštva, odlazaka, zamiranja. Značilo je to, kaže Perrier-Cornet (2002.), „da o selu i ruralnom prostoru treba prestati govoriti alarmantno kao o prostoru koji se prazni, propada, koje je u trajnoj krizi. Ovako govore samo oni koji selo poistovjećuju s poljoprivredom i koji uopće ne mogu govoriti o selu i njegovu razvitku bez planiranja jake rastuće poljoprivrede s osloncem na velik broj seljaka. Zna se da poljoprivreda, pa bila ona i snažna i moderna, ne može bez dotacija, ona može biti snažna i moderna samo ako se snažno dotira, te da ne može biti oslonac ruralnom razvitku“. Osobito ne onome koji nazivamo samoodrživim. Sela se promoviraju kao prostori životnog stila bez stresa, sigurnosti, zdravog okoliša, s obiteljskim vrijednostima i sl.

U Hrvatskoj se još uvijek selo poistovjećuje sa siromašnom poljoprivredom i siromašnim seljakom. Koliko god su podaci i iskustva upućivali u drugom smjeru,² toliko se zbog tog poistovjećivanja sela i poljoprivrede uvijek odustalo odmaknuti se od točke s koje smo promatrali ova dva fenomena. Malo je bilo nastojanja na svim razinama da se selo promatra šire, da ga se koncipira šire i da se njegov razvitak, napredak, promatra šire nego što je to bio društveni, kulturni i gospodarski prostor poljoprivrede (ili poljoprivredi komplementarnih djelatnosti), a da o fizičkom prostoru i njegovim obilježjima i ne govorimo. I poljoprivreda se shvaćala prije svega i gotovo isključivo kao proizvodnja hrane ili sirovina.³ Dokle god naše znanje o selu bude skromno (i dokle god ne osvijestimo tu činjenicu) ne preostaje drugo nego neprestano se vraćati priči o tradiciji, tradicijskim znanjima, vrijednostima, što služi „jedino kao oživljavanje memorije, a što ostaje na razini kulturno-umjetničkih aktivnosti koje mogu udovoljiti samo turističkim zabavnim programima.“ (Šundalić, 2010: 97). Selo ostaje „prostor iza“ jer ga i dalje preskačemo kao prostor moguće modernizacijske akcije, kao prostor u kojem je moguće razvijati i nešto drugo osim poljoprivrede i eventualno ruralnog turizma, dvije izrazito nesigurne i o brojnim izvanjskim uzrocima ovisne djelatnosti. Što je s drugim djelatnostima? Mogu li poljoprivreda i turizam zadovoljiti potrebe sela za cjelovitim razvitkom i relativnom stabilnošću seoskog sustava? Sigurno da ne.

Modernizacijski potencijal seoske populacije kaska za dostignutim razinama modernizacijskih procesa u zemlji. No promjene se događaju, sve više je obrazovanih, sve više je nepoljoprivrednih stanovnika, seljak, kao i nepoljoprivredni stanovnik sela, sve više ulaže u obrazovanje, kako u vlastito tako i u obrazovanje svoje djece, kao i u tehničku

---

2 Prema popisu stanovništva 2001. Hrvatska je imala 5,5% poljoprivrednog stanovništva, i 8,5% ukupnog aktivnog poljoprivrednog u ukupnom aktivnom stanovništvu.

3 Definirajući ciljeve poljoprivredne politike u *Nacrtu Programa okrupnjavanja poljoprivrednog zemljišta u RH 2009.–2021.* učinjen je pomak u popisu ciljeva, iako možda nedovoljno potpun, a to su, osim promicanja učinkovitosti proizvodnje i tržišta u poljoprivredi radi jačanja konkurentnosti na domaćem i svjetskom tržištu; i: čuvanje prirodnih resursa promicanjem održive poljoprivrede; te očuvanje i napredak seoskih područja i ruralnih vrijednosti.

modernizaciju poljoprivredne proizvodnje. Sve bliži i već gotovo izvjesni ulazak u EU ovim modernizacijskim procesima ne ostavlja dovoljno vremena za planiranje koraka. Ili je tzv. prilagodba europskim standardima započela prekasno i bez nužne i kvalitetne podrške sektorske politike.⁴

Rogić obrazlaže imanentno „dvojni“ položaj seljaka u odnosu na modernizaciju. On drži da je seljak tek u jednom dijelu svoje aktivnosti sudionikom modernizacije. „Toliko koliko modernizacija seljake osposobljuje tehnički posredovati učinke prirode, on se preobražava u industrijskog radnika na zemlji, iliti neseljački lik. Ali, modernizacija ne uspijeva tehnički posredovati samu prirodnu plodnost. Na suradnju s mrežama nužnosti koje prirodna plodnost oblikuje i ustaljuje, seljak je – prisiljen. Zatvoren u tu ulogu on stoji na samom rubu autonomije na kojoj se, inače, temelji program modernizacije.“ (Rogić, 2003: 336). Šundalić širi probleme modernizacije na ukupni ruralni prostor i ruralnu socijalnu strukturu i dodaje da se modernizacija ruralnih prostora ne može svesti isključivo na modernu tehnologiju i tržišnu usmjerenost ruralnog gospodarstva, već da je usporedno s tim važna i duhovnost seoskog svijeta, utemeljena na tradiciji. Stoga, kad govori o modernizacijskim procesima, razlučuje dvije razine: tehničko-organizacijsku i sociokulturnu (Šundalić, 2010: 99). Upravo na društvenoj razini modernizacije ruralnog Šundalić uočava „pravi“ problem, koji svodi na pitanje: „Kako revitalizirati ruralnu tradiciju i istovremeno je modernizirati?“ (isto: 100).

Dakle, kako da selo ostane selo a ne postane grad i pritom postane poželjna alternativa gradu kad je u pitanju i život i rad? Kako ga rekonstruirati, socijalno i gospodarski, i ne izgubiti? Na ta ćemo pitanja također nastojati odgovoriti na temelju analize empirijskih podataka prikupljenih za potrebe projekta kao i sekundarnih izvora podataka.

Socijalna rekonstrukcija ruralnog svijeta i obnova njegove razvojne samoodrživosti mora se promatrati višedimenzionalno i dugoročno. U tom kontekstu istraživački je vrlo intrigantna institucionalna razdioba teritorija. Osobito njene posljedice i učinci na manje-više sve praktične sektore svakodnevnog života. Gledano s te strane, administrativna, institucionalna podjela nacionalnog teritorija jest jedna od temeljnih infrastruktura. Daleko više nego što se to čini na prvi pogled. I dakako više nego što se uvažava važnost administrativne razdiobe, na svim razinama, praktičnoj (društvenoj, gospodarskoj i političkoj) i istraživačkoj.

Više je istraživanja uspjelih primjera lokalnog razvitka upozorilo da je način na koji su diferencirane jedinice lokalnog društva kakve su općine, mali gradovi ili mreže sela ključna varijabla u oblikovanju lokalne samoodrživosti, lokalnih imuniteta. Podsjećam na ciljeve našega projekta: pokazati kako takva, osnovna razdioba lokalnih društava djeluje na uspostavljanje socijalne i razvojne samoodrživosti lokalnih zajednica u Hrvatskoj, napose lokalnih zajednica na seoskom području.

4 Tekst je pisan neposredno prije ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju.

Hrvatsko i europsko teorijsko i praktično naslijeđe (mislim da nam izvaneuropska iskustva tu mnogo ne pomažu) valjan je temelj razvitka ruralnog područja Hrvatske. Razvojna načela nalažu da je nužno uvažavanje svih specifičnosti koje određeni ruralni prostor posjeduje i o kojima je, globalizaciji usprkos, u planiranju razvitka nužno voditi računa. Put je, dakle, da se sažme europsko iskustvo, hrvatsko relativno skromno iskustvo kao i iskustvo nekoliko znanosti koje svaka iz svojeg aspekta istražuje i analizira selo i seoski prostor, pa da se na toj podlozi temelje strategija i razvojni projekti vodeći računa o različitostima hrvatskog ruralnog područja. Velik je manjak to što Hrvatska nije sustavno istraživala svoje selo jer bismo danas više znali o tipu i smjeru te uzrocima njegove (upravo ovakve) društvene, gospodarske i kulturne transformacije. Dodatna potreba da se više zna i o hrvatskom selu i o europskim iskustvima utoliko je naglašenija u situaciji bliskog ulaska u Europsku uniju. Naše iskustvo može biti korisno EU-u prije svega kao primjer koji ne treba slijediti. Iako, objektivno gledajući, možda smo mogli i bolje u proteklom razdoblju nezavisnosti zemlje, ali je u toj analizi nezaobilazan barem uvid u razvojna načela i praksu vezane uz poljoprivredu, seljake i selo u socijalističkom razdoblju.

Mnoge europske zemlje sustavno se, negdje dulje od stoljeća (primjerice Švicarska⁵) negdje kraće, bave poljoprivredom i razvitkom ruralnog područja kao strateškim nacionalnim ciljevima. Kao dobar primjer kako se koristiti znanostu u traženju novih koncepata ruralnog razvitka može poslužiti jedno francusko iskustvo (Kayser, 1996.). Pritom valja napomenuti da je Francuska kontinuirano u drugoj polovici 20. st. upravo na znanstveni način, teorijski, istraživački, analitički, s osloncem na neupitnu političku podršku, pristupala društvenim i gospodarskim problemima ruralnog dijela teritorija.

Radi se o okupljanju skupine autora različitih znanstvenih disciplina, sa zadaćom da promisle novu platformu ruralnog razvitka. Nakon niza razgovora, analiza, istraživanja, ova skupina složila se oko četiri temeljne ideje vodilje u dogovorenom smjeru. Oslanjali su se na tada novu tročlanu tipologiju francuskih ruralnih prostora: periurbani prostori, prostori između i marginalni prostori. Ukratko, radi se o sljedećim pretpostavkama i idejama:

1. Sve je veća diferencijacija u ruralnom prostoru.
2. Ruralni prostor je kapital koji treba oploditi, a ne zona kojoj treba pomagati.
3. Neophodnu intervenciju javnih sredstava u ruralni prostor vezati uz osvješćivanje društva da se radi o nedovoljno vrednovanom resursu.

---

5 U švicarskom federalnom ustavu za poljoprivredu vrijedi sljedeće: „Konfederacija uzima za pravo, derogirajući ako je potrebno principe slobode u trgovini i industriji, da propiše odredbe kojima će sačuvati snažnu seljačku populaciju, osigurati proizvodnost poljoprivrede i konsolidirati seosko vlasništvo.“ Prvi zakon o zaštiti poljoprivrede u Švicarskoj datira iz 1893. To je jedan od razloga zašto je Švicarska danas svjetski primjer prosperitetnog, dobro oblikovanog i sačuvanog ruralnog prostora (Bazin, G. i Barjolle, D., 1990.).

4. Vezati sudbinu ruralnog područja uz sudbinu grada i uz rast nacionalnog gospodarstva prema principu: nema dinamičnog sela bez dinamičnog grada.

Ove ideje su bile okosnice svakog diskursa unutar istraživačke grupe uz nastojanje da se temeljna ideja o „živom ruralnom prostoru“ nametne i popularizira i da se o selu više ne piše i ne govori kao o nerazvijenom prostoru s minimalnim i društveno skupim mogućnostima razvitka. Naravno da posvuda postoje takva sela i cijela područja, ali o njima se sada govori kao o „prostoru u razvoju“ ili kao o „selima u rizičnoj fazi“, dakle ostavlja se mogućnost da ih se i ne uspije očuvati.

Ovako „pozitivan“ pristup ruralnoj budućnosti, bez nametanja kompetitivnog ponašanja i poštujući tradiciju i prikladnost kooperativnog ponašanja u malim ruralnim zajednicama, i u našim bi prilikama sigurno rezultirao boljom predodžbom o selu ne samo u gradu, medijima, politici itd., već i među samim seoskim stanovnicima, osobito mlađim, čiji je ostanak u selu jedan od najvažnijih preduvjeta ruralne revitalizacije. Naravno, uz poticanje i promicanje obrnutog smjera: preseljenja iz gradova u sela.

Ovome pristupu ide u prilog i inicijacija procesa koji se, kojiput nedovoljno precizno, zove teritorijalizacijom.⁶ Taj proces razumijeva povećanje važnosti lokalnih aktera (Douillet, 2003.), odnosno „novu“ valorizaciju prostorne blizine, isticanje vrijednosti susjedstva, pa i „izgradnju“ novog susjedstva. Kad se radi o politici prostornog razvitka, teritorijalizacija javne akcije poznaje najmanje dvije tendencije u svojoj evoluciji (Douillet, 2003.): prva se odnosi na mjesto, lokaciju javnog problema, odnosno na njegov opis koji ga, što je moguće više, približava mjestu događanja kao i načine hvatanja u koštac s tim problemom, odnosno njegova realna, stvarna teritorijalizacija, koja taj javni problem do kraja specificira (Douillet, 2003.; Mabileau, 1997.). Druga tendencija odnosi se na načine rješavanja javnih problema, koji su efikasniji što su bliži lokalitetu.

K tome, i svaki projekt teritorijalnog razvitka računa s prednostima koje omogućava prostorna blizina. Ovdje se osobito približavamo, konceptualno, razvitku ruralnog prostora iako se i razvojni projekti nekih većih naseljskih jedinica (mali i srednji gradovi) s okolnim, „naslonjenim“ dijelovima ruralnog teritorija mogu koncipirati također na principu prostorne bliskosti. Razumijevanje mogućnosti lokalnih razvojnih aktera, ciljeva, ideja i precizna identifikacija problema u temeljima je dobre razvojne politike. Nije možda suvišno napomenuti da je kvalitetan teritorijalni razvitak teško moguć bez uspješnog razvitka na nacionalnoj razini i bez izgrađenog sustava načela na kojemu počiva razvoj zemlje a koji čine temelj potpore poželjnom lokalnom razvitku. Stoga ćemo se ukratko osvrnuti na dosadašnji model razvitka.

6 Često se miješa s decentralizacijom ili dekoncentracijom.

Dominantni razvojni model u proteklom razdoblju

Razvojni model koji se primjenjivao od Drugoga svjetskog rata na hrvatskom nacionalnom teritoriju, s gledišta ruralnog sociologa, nije pogodovao razvitku sela i seoskih djelatnosti što je najvidljivije u usporedbama sa stanjem sela, poljoprivrede i komplementarnih djelatnosti u zemljama Europe s kojima se po nekim obilježjima možemo uspoređivati.

Dominantni razvojni model Hrvatske oslanjao se na razvitak najvećih gradova, a ne na razvitak cjelovitog nacionalnog prostora. U četiri *najveća hrvatska grada* (Zagreb, Split, Rijeka i Osijek), koji zauzimaju nepunih 6% nacionalnog teritorija, živi blizu 30% njezina stanovništva i 30% ukupnog broja zaposlenih. U ta četiri hrvatska grada živi 48% ukupnog urbanog stanovništva (2001.). Svi oni, a ni srednji pa i manji gradovi nisu povećavali svoje stanovništvo samo vlastitim prirodnim priraštajem već prije svega privlačenjem stanovnika iz perifernih područja. Oni su u pravilu najprije iz svojih okolica privukli u razvojnom pogledu kvalitetnije stanovništvo (mlađe, obrazovanije, poduzetnije) i tako već u selima u vlastitim „prstenima“ pridonijeli gašenju važnih razvojnih funkcija umjesto da im budu razvojna podrška.

Što se tiče *srednjih gradova*, niti je njihov raspored na hrvatskom prostoru ravnomjeran, niti je njihov vitalitet ujednačen. Dapače, rijetko se mogu okarakterizirati kao „vitalna žarišta“ (Čaldarović, 1999.). Marinović-Uzelac (1999.) u svojem teorijskom pristupu određenja srednjih gradova i na temelju empirijskih uvida zaključuje da su srednji gradovi „po svojim funkcijama vrlo različiti, oni čine vrlo heterogenu skupinu koja se kreće od središnjih mjesta sjedišta općinske ili županijske uprave do vrlo usko specijaliziranih gradova“. Također smatra da bilo kakav srednji grad nije „sredstvo bolje urbaniziranosti, ali se njime može ona učiniti prihvatljivijom za velik broj stanovnika i velik dio gospodarstva“. Iz njihove različitosti proizlazi i neujednačenost u kvaliteti podrške okolnom ruralnom svijetu.

Mali urbani centri u takvu hrvatskom razvojnom modelu nisu uspijevali privući kvalitetnije stanovništvo iz svojih ruralnih okolica, jer se ono, kad je već odlučilo seliti, prije odlučilo za preseljenje u srednje ili veće gradove koji su pružali daleko šire mogućnosti doseljenicima. Nedovoljna privlačna snaga tih perifernih gradova u odnosu na veće gradove prepreka je i jedan od temelja neravnomjerne prostorne rasprostranjenosti napretka. Ti gradovi zadovoljavaju minimalne uvjete svojih i okolnih stanovnika. Relativno slab gravitacijski utjecaj smanjuje njihov gravitacijski prostor; k tomu, okolno ruralno stanovništvo podupire tek nekim funkcijama (Marinović-Uzelac, 1999.).

Konačno, postoje i *općinska središta*, u pravilu se radi o razvijenijim ruralnim naseljima. Njih u Hrvatskoj ima 429. (Gradova u administrativnom smislu ima 127.) Ta su naselja najravnomjernije razmještena u hrvatskom nacionalnom teritoriju, opslužuju, barem u osnovnom funkcionalnom smislu, tisuće sela i za njihove su stanovnike oslonac u svakodnevnom životu. I najviše su „napadana“ središta, odnosno smatra ih se golemim gutačima proračunskog novca. Stoga im se neprestano prijete ukidanjem njihove upravne

i samoupravne funkcije, čime bi njihova lokalna razvojna uloga bila bitno smanjena, ako ne i posve onemogućena. Gledano s aspekta ruralne sociologije i uviđajući nacionalni interes u ravnomjernom razvitku ukupnog teritorija, lako je zaključiti da je upravo mreža općinskih središta razvojni resurs koji (samo) valja bolje iskoristiti, pritom ne mijenjajući sustav, što je u mnogim aspektima uvijek osjetljiv i riskantan proces. Postoje općine koje ni funkcionalno ni razvojno nemaju puno razloga za postojanje. No to ne znači da sustav ne vrijedi. Unutar sustava može biti 10, 20 ili 50 općina manje. Broj je i bitan i nebitan. Važno je jedino koji se ciljevi žele postići. Postojeća mreža općinskih središta s jasnim ciljevima kako ih i kojim funkcijama opremiti, s programom trajnog obrazovanja zaposlenika i sa svakom drugom potporom koja bi se mogla diseminirati iz primjerice (sada nepostojeće) Agencije za selo i seoski prostor podignula bi društvenu dinamiku općina na višu razinu i otvorila mogućnost dostizanja razvojne samoodrživosti i u onim sredinama koje su još uvijek zavisne od pomoći s državne razine.

Dakle, ako obnovu i razvitak perifernih dijelova hrvatskog teritorija smatramo strateškom nacionalnom zadaćom, jedan je od preduvjeta uspješnosti projekta da se razvoju pristupi regionalno i „hijerarhizirano“. Zašto? Osim navedenih razloga, to je i zato što postoji „regionalno stanovništvo“, dakle stanovništvo koje se definira i svojim teritorijalnim, zavičajnim obilježjem i koje jedino ostvaruje socijalne i gospodarske mogućnosti prostora i koje bi, po definiciji, trebalo brinuti o socijalnoj i okolišnoj održivosti razvojnih projekata.

S takva polazišta manja gradska središta, ali i razvijenija općinska središta, dobivaju jasno definirano mjesto, ulogu, funkciju i prikladnu pomoć u kompiliranju razvojne strategije. Važno je pomoći periferijskim gradićima da oblikuju razvojnu viziju svoje seoske okolice. Oni moraju znati što traže u tom svojem ruralnom prostoru i što mogu učiniti za taj prostor, te također moraju osvijestiti dokle seže njihova odgovornost za razvitak okolice. Grad, ma kako bio malen, mora definirati sebe i kroz ulogu ruralnog i agrarnog središta za svoju okolicu.

Problem hijerarhizacije i pritom ujednačenja vitalnosti pojedinih razina naseljske mreže ne može se rješavati lokalno ili regionalno, već, ako se želi riješiti, isključivo na razini strategije ukupnog razvitka Hrvatske. Pitanje svih pitanja je vrlo jednostavno: želi li Hrvatska da se razvijaju svi njezini krajevi? Ili: je li hrvatsko društvo osvijestilo važnost ravnomjernijeg rasporeda stanovništva i razvitka? Želi li Hrvatska živ ruralni prostor?

Dosadašnji model, preferirajući velike gradove, doveo je u nepovoljan položaj regije s manjim brojem gradova, osobito ako su to mali gradovi koji, među ostalim, sve teže zadovoljavaju funkciju logističke podrške okolnom ruralnom svijetu. U takvim regijama ili mikroregijama (Poljanec-Borić, Šikić, 2012.) uvjeti za razvitak su lošiji.⁷ I to je, sociološki

7 U Ličko-senjskoj županiji su četiri grada, u unutrašnjosti 2 i na obali 2. Zajedno imaju 34.000 stanovnika ili 35% ukupnog stanovništva Županije. (U Hrvatskoj je 57% gradskog stanovništva.)

gledano, bitno izmijeniti. U tim prostorima mikroregionalna ili regionalna društvena dinamika u pravilu opet koncentrira stanovništvo u mikroregionalnom ili regionalnom središtu, a to djeluje negativno na opstanak i razvoj ruralne okolice. U sklopu promjene dosadašnje razvojne politike svakako je nužna njena teritorijalizacija ili regionalizacija što bi bitno pridonijelo sudjelovanju lokalne uprave i lokalnog stanovništva u planiranju lokalnog razvoja.

Ako se taj tip razvitka duže ne kontrolira, odnosno ako se na vrijeme ne identificiraju njegove negativne posljedice, događa se ponajprije relativno nagla i vrlo selektivna preraspodjela stanovništva. U selima i udaljenijim periferijskim gradićima koji su ostali izvan gospodarskih tokova ostajali su uglavnom oni koji nisu mogli ili moguće nisu htjeli otići.⁸ Sve nepovoljnije demografske, socijalne i gospodarske prilike dovele su do toga da, objektivno, takvi krajevi postaju sve nezanimljiviji razvojni partneri. Oni u pravilu ostaju sa sve manjom političkom i financijskom moći i teškom mukom se mogu izboriti čak i za najnužniju socijalnu i tehničku infrastrukturu (Štambuk, Mišetić, 2002.). Osim neadekvatne politike razvoja naseljske mreže, slabljenju funkcija srednjih gradova pridonio je i Domovinski rat. Osobito se to odnosi na gradove u samoj zoni rata.⁹

Iz ovakva grubo skiciranog dosadašnjeg razvojnog modela može se iskristalizirati jedno načelo kojemu se teško argumentirano suprotstaviti, a to je da veliki i srednji gradovi, ili čak svi gradovi, moraju biti podrška razvitku cijelog nacionalnog teritorija. Dakle, regionalizacija nije samo administrativni državni projekt koji će sve riješiti promjenama granica, nije ni statističko nastojanje da se ostvari mogućnost finije usporedbe europskih podataka, ili projekt koji će lokalnom društvu približiti neke demokratske doseg, veću mogućnost participacije u svakom obliku javnog i gospodarskog života. Odnosno, regionalizacija nije samo to. Regionalizacija je prije svega društveno-ekonomski strpljiv i dobro pripremljen proces s ciljem da se ukupnom hrvatskom stanovništvu ujednače razvojne prilike i da mu se približe infrastrukturni, socijalni i tehnički procesi koji će to omogućiti.

Jedna od politika teritorijalnog razvoja, ona ruralnog razvoja, teško je spojiva s centraliziranim normama uređenja teritorija jer se iz centra ne može imati precizan uvid u lokalno bogatstvo, izvore i kompetencije, lokalne razvojne pretpostavke, potrebe lokalnog stanovništva, posebice u mogućnosti lokalnog socijalnog kapitala i, posljedično, voditi računa o svemu tome. Razvojna politika kreirana odozdo ili i odozdo, a potpomognuta odozgo jer se podrazumijeva da je ravnomjerno razvijen nacionalni prostor strateški cilj svake nacionalne razvojne politike, pa ga se zato i mora potpomagati, dodatno pomaže ovom cilju. Dakle, svaka javna politika oblikovana da razvije ili potpomogne razvitak određenog teritorija, pa zvali taj prostor regijom, mikroregijom, županijom ili sl., dugoročno gledajući, smanjuje

---

8 U toj skupini prevladavali su stariji, slabije obrazovani, manje poduzetni, žene i, ako je riječ o ruralnoj regiji, pretežito poljoprivredno stanovništvo. Takvi procesi slabili su periferijsku i gradsku i seosku populaciju i tako umanjivali njihove razvojne šanse pa i razvojne doseg.

9 Na sreću, istraživane županije nisu imale neposredno iskustvo rata.

razlike u razvijenosti nacionalnog teritorija, što najneposrednije omogućava ruralnim krajevima podizanje kvalitete života, približavanje cilju da selo postane ravnopravna alternativa gradu u radnom i životnom pogledu.

Spuštanje razvojnih planova na regionalnu razinu, odnosno realna teritorijalizacija javnih politika ili lokalno utemeljen razvoj

1. dovodi do porasta moći i kompetencije lokalnih aktera što je privlačno za pojedince, a za Hrvatsku vrlo važno s obzirom na kroničan manjak kvalitetnih kadrova, osobito u periferijskim uvjetima
2. omogućava realan uvid u potrebe za radnim mjestima i njihovim ravnomjernim rasporedom u prostoru regije da bi se izbjegla preslika neravnomjernog prostornog razvoja na nacionalnoj razini
3. također pridonosi osvještavanju ili valorizaciji blizine kao važne sastavnice kvalitete života na ruralnom području, kao i svih drugih prednosti.

Ako nerazvijene periferne regije ne mogu računati na svestranu podršku države i krajeva bogatijih od sebe, onda napor lokalnih razvojnih aktera, a njega uvijek mora biti, najčešće nema rezultata. Izostanak podrške znači prepreku lokalnim razvojnim akterima da realiziraju svoje razvojne ideje, prepreku stvarnim pokušajima pomaka prema boljem životu.

Zato je nužno, podrazumijevajući da je ravnomjeran prostorni razvitak zemlje važna zadaća, da manja gradska središta dobiju jasno definirano mjesto, ulogu, funkciju i prikladnu pomoć u jednoj takvoj razvojnoj strategiji. Periferijskim gradićima treba pomoći i da oblikuju razvojnu viziju svoje seoske okolice. Oni moraju znati što traže u tom svojem ruralnom prostoru i što mogu učiniti za taj prostor te dokle seže njihova odgovornost za razvitak okolice.

Ideja regije nužna je da bi prostorni, prirodni okvir mogao ispuniti zadatak da održi, čuva i razvija, prenosi ekološko i kulturno naslijeđe. Jer upravo je to naslijeđe temelj na kojem se oblikuje cjelovita fizionomija određenog područja i održava zavičajna pripadnost stanovništva. Ako se ne želi da baš sve izgleda isto.

U razvojnom smislu, ideja regije važna je jer se na baštinjenim temeljima stvara dinamika neophodna za prepoznavanje i oblikovanje razvojnih potreba i zahtjeva kao i energija za njihovu realizaciju. Postojeća količina energije može biti i minimalna kad je u pitanju nerazvijen kraj. Ali, regionalno je mora biti. U situaciji kad je kvalitetno lokalno stanovništvo reducirano ponekad je moguće osloniti se na odseljene stanovnike ili na specifično zainteresirane „vanjske“ razvojne skupine. Svakako, netko mora potaknuti, a netko mora prihvatiti razvojne ideje.

Bitna zadaća regionalnog pristupa jest da uspostavi gospodarsko-razvojni model koji bi omogućio optimalan raspored ljudi i izvora u prostoru s ciljem da popravi kakvoću života ljudi na cijelom području.

Ono što dakle obilježava regionalni pristup jest da ne „zaboravlja“ ruralna naselja i ostalo izvanurbano područje. Jer upravo neurbano područje ima svoje posebnosti o kojima regionalni razvoj mora voditi računa.

Koji bi ciljevi modela regionalnog razvoja mogli zadovoljiti ruralna područja unutar regije? Ponajprije

1. optimalna valorizacija prostora, a time i prirodnog, gospodarskog, kulturnog, naseobinskog i svakog drugog nasljeđa
2. odabrati razvoj koji neće proizvoditi negativne ekološke i druge posljedice
3. socijalno održiv razvitak koji bi u „novom“ konceptu svestrane afirmacije ruralnog bio na prvom mjestu; to je razvitak koji bi seosku socijalnu zajednicu učinio i održao sposobnom da preuzme ulogu ravnopravnog razvojnog aktera.¹⁰

Kad se radi o lokalnom pa i regionalnom razvitku, osobito slabije razvijenih područja ili područja slabijih razvojnih potencijala (ako lokalnim smatramo manje teritorijalne kolektivitete), glavni razvojni akter je nužno država. Da bi država svoju zadaću – ostvarenje ciljeva razvojnog projekta – dobro obavila treba prvenstveno pripremiti kvalitetnu nacionalnu razvojnu strategiju temeljenu na prihvaćenim razvojnim načelima, a potom zajedno sa znanstvenicima različitih profila, stručnjacima koji dobro poznaju lokalnu sredinu, s lokalnim razvojnim akterima koji će provoditi razvojni projekt/projekte te informiranim i od samog početka uključenim lokalnim stanovništvom jer je to neophodna pretpostavka uspješnosti projekta, strpljivo realizirati dogovoreno.

J. Puljiz smatra da je regionalna politika zbog prirode svojih ciljeva i instrumenata okrenutija suradnji s lokalnim i regionalnim akterima nego što su to sektorske politike te da je institucionalizacija odnosa između nacionalne, regionalne i lokalne razine za potrebe regionalnog razvoja važna za postizanje dobre koordinacije među akterima (Puljiz, J., 2007.). Puljiz sa svojeg ekonomskog polazišta smatra da bi nositelj morao biti s nacionalne razine.

„Prva zadaća državne intervencije u pitanjima lokalnog i regionalnog razvitka jest da dobro razumije promjene teritorijalne logike i da oblikuje pristup koji je tome maksimalno prilagođen. Taj pristup bi trebao biti transversalan i integralan – za razliku od sektorskog i podijeljenog usitnjenog izoliranog pristupa – i trebao bi predložiti strategije i mjere podrške koje će favorizirati ujedinjavanje neophodnih uvjeta u svrhu procvata razvojnih inicijativa.“ (Vachon, 2002.). Koji su to uvjeti? Najvažniji su kvaliteta života, usluge u susjedstvu, otvorenost inovacijama i prednostima poduzećima (isto, 2002.).

Poljoprivreda je dugo bila glavna gospodarska djelatnost u selu, i kao izvor prihoda i kao mjesto aktivnosti, no nije se razvijala onako kako se to događalo drugdje u Europi i osobito valja naglasiti da nije imala podršku. Naime, drugdje u zapadnoj Europi, ne posvuda u isto vrijeme i ne istim intenzitetom i ustrajnošću, ruralni problemi rješavani su na državnoj

---

10 M. Štambuk na Okruglom stolu HSD-a o regionalizaciji, travanj 2011.

razini – kao iznimno važan segment ukupnog razvoja pojedine zemlje, uz temeljno načelo da poljoprivreda nije jedini oslonac ruralnom razvitku. Poljoprivredne djelatnosti malo pridonose povećanju broja radnih mjesta i inače u strukturi zaposlenosti ne predstavljaju značajniji udio (osim u manjem broju slučajeva) (Ambiaud, Blanc, Schmitt, 2004.).

Državna zajednica se ne može razvijati ako zanemaruje razvitak svoga ruralnog prostora. Ravnomjeran razvitak ukupnog nacionalnoga teritorija strateški je značajna zadaća koja se planira dugoročno i kontinuirano prilagođava, usklađuje s općim društvenim i gospodarskim kretanjima. Grad kojemu se predviđa neograničeni rast i, s druge strane, selo koje na određeni način ugrožava širenje grada i smanjivanje poljoprivrednih površina koje su oduvijek fizički, gospodarski, društveno i kulturno pripadale selu, mijenjajući svoju namjenu, dovodi selo u drugi položaj, manje zavisano o poljoprivredi ali i s manjim utjecajem fizičkog prostora na svoj razvitak. Selo se, zajedno s prostorom poljoprivrede, može smatrati međuprostorom između gradskog prostora i teritorija koji po svojim funkcijama pripada općem nacionalnom teritoriju. Jer o tom prostoru selo ne odlučuje niti se njime upravlja. U stanju snažne deagrarizacije, k tomu i demografske regresije, čuvanje i očuvanje tog prostora sve manje pripada „prirodnim čuvarima“ i vrtlarima. Njegove namjene prelaze interese i mogućnosti sela da njime upravlja. Stoga je moguće pretpostaviti da je današnje seosko stanovništvo, s vrlo malim udjelom poljoprivrednog stanovništva (osobito u aktivnoj dobi), manje zainteresirano i manje obzirno kad je u pitanju izgled okoliša (prirodnog i izgrađenog), njegova namjena, budućnost. Prevladavajuća nepoljoprivredna usmjerenost stanovništva, aspiracije prema napuštanju poljoprivrede jer ne pruža ni dovoljno ekonomske sigurnosti obitelji niti obećava bolju budućnost te nedovoljna osviještenost za prirodna, društvena i kulturna bogatstva kojima su okruženi, predstavljaju elemente realne opasnosti (dugoročnih i ireverzibilnih) pogrešaka u načinu korištenja ruralnog prostora. Glavna opasnost nije zapuštanje, nego trajna neprimjerena prenamjena dijelova ruralnog prostora.

Odgovorima na pitanja o problemima ruralnog razvitka nužno je baviti se na dvjema razinama. Jedna je svakako znanstvena, jer projekt revitalizacije i razvitka nije moguće ostvariti kvalitetno i s koliko-toliko izvjesnim ishodom bez podrške znanosti, i to posebice društvenih znanosti, prije svih sociologije. Naime, razumijevanje društvenog razvitka jedan je od temeljnih zadataka sociologije. Poljoprivreda više nije glavni izvor prihoda seoske obitelji. U Hrvatskoj, udio poljoprivrednog stanovništva 2001. bio je 5,5%, a aktivnog poljoprivrednog u ukupnom aktivnom 8,5%. Udio poljoprivrednog u seoskom stanovništvu iznosio je 11% 2001. godine. Čak je i rješavanje nekih problema poljoprivrede usko vezano uz istovremeni razvitak drugih gospodarskih grana. Stoga se na razvitak sela mora gledati s aspekta svih mogućih razvojnih aktera.

Druga je razina politička. Za uravnotežen razvitak nužno je uskladiti interese svih zainteresiranih, ali nad svim interesima važno je prepoznati i zastupati opći nacionalni interes. I to je zadaća politike. Naime, ruralni prostor, ovisno o definiciji, čini do 90% nacionalnog

teritorija, ondje živi 43% stanovnika (2001.), ondje su smještene sve poljoprivredne površine, sve šume, sva mineralna bogatstva, vode, industrijska postrojenja, potom sva glavna tehnička infrastruktura: ceste, željeznica, dalekovodi, vodovodi, plinovodi... Nesporno je da tim bogatstvom valja pažljivo upravljati, i da to teško mogu institucije s prevladavajućim privatnim interesom (primjeri iz EU-a svjedoče o tome).¹¹

Svaka politička odluka ima teritorijalne implikacije.¹² Od toga polazi europska osjetljivost i oprez pri donošenju odluka kada su u pitanju moguće posljedice na selo i ukupni seoski prostor. Kao i potreba da se koordiniraju sve raznolikije djelatnosti i interesi koji „ulaze“ u prostor sela. Država intervenira kad je u pitanju lokalni i regionalni razvitak, tako da ga svojim mjerama, instrumentima usmjerava, prati pokazatelje, usklađuje aktivnosti. Prije svega nužno je da upravo država razumije teritorijalnu logiku, njene mijene (jer ona se mijenja i danas je u globalizacijskom okviru posve različita od one u predglobalizacijskom poretku) i da tome maksimalno prilagodi pristup njihovom razvitku (Vachon, 2002.). Teritorij je resurs kojim se upravlja proaktivno i koji je sam po sebi proaktivan jer su njegova obilježja nezaobilazna u održivom razvojnom projektu. Teritoriji ne mogu čekati – oni pripadaju određenoj zajednici, a zajednica se razvija ili barem očekivanja idu u tom smjeru. Kad je riječ o ruralnim područjima (ili regijama) „budući razvitak će se oslanjati na njihov teritorijalni dinamizam koji čine društveni, gospodarski i kulturni čimbenici“ (Vachon, 2002.). Stoga je važno u razvojnim inicijativama ne zanemariti „potrebe“ svih čimbenika. Kontinuirani fenomen demografskog pada ruralnog stanovništva u Hrvatskoj¹³ bitan je nepovoljni čimbenik usporenog razvitka ruralnih teritorija. Naravno, razlike među regijama postoje, strukturalne komponente različito se izražavaju, a njihovo usklađivanje s ciljem općeg razvitka pripadajućeg teritorija preduvjet je uspostavljanja prikladne razvojne dinamike u kojoj svaki čimbenik pridonosi na svoj način. Usporedno s padom broja stanovnika i promjenom nekih strukturalnih demografskih obilježja (više starijih, manje mladih, manje aktivnih, povećana emigracija...) zbiva se i gospodarska stagnacija ili propadanje, kao i slabljenje razvojnog potencijala kulturnog naslijeđa, odnosno ukupnog razvojnog potencijala. Dugogodišnji odljev stanovnika nekoć se nadoknađivao snažnim natalitetom, ali taj je izvor u Hrvatskoj davno presušio. U pravilu, s hrvatskog se sela još uvijek odlazi,

---

11 U 27 zemalja članica EU-a više od 56% stanovništva živi u ruralnim područjima (zonama) koja zauzimaju 91% ukupnog teritorija. Stoga se ruralni razvitak smatra iznimno važnom zadaćom u EU-u. Bitna uloga pritom pripada poljoprivredi i šumarstvu kako u prostornom uređenju tako i u upravljanju prirodnim resursima. Te dvije najvažnije djelatnosti služe kao glavna podloga diverzifikaciji gospodarskih aktivnosti u ruralnim općinama. EC, *Politique de développement rural pour la période 1997–2013*.

12 Les relations urbain-rural en Europe. Résumé opérationnel du rapport final <http://www.espon.lu>

13 Pad broja stanovnika u pravilu je veći u naseljima udaljenijim od centara.

a rijetkost je da se stanovnici doseljavaju. Ako taj proces postoji, onda je vezan uz odlazak mladih i doseljavanje starijih, neaktivnih stanovnika. Takvi migracijski procesi pravilo su u nedovoljno urbaniziranim ruralnim područjima. I u takvim se područjima stoga poduzimaju posebne razvojne mjere, koje iniciraju migracijske procese drukčijih obilježja: zaustavljanja iseljavanja mladih i privlačenja aktivnog stanovništva. (O jednoj takvoj mjeri iz područja „prostorne ekonomije“ vidjeti Dauce, Leon, 2002.)

Već dugo analize demografskih i gospodarskih pokazatelja pokazuju zaostajanje pojedinih hrvatskih regija i teritorijalno neujednačenu rasprostranjenost razvitka (Štambuk, 1992.; Rimac, Rihtar, Oliveira-Roca, 1992.). Rimac, Rihtar i Oliveira-Roca su, analizirajući mikroregije, došli do zaključka da su specifične zbog „fizikalno-klimatskih uvjeta i povijesno-kulturnog razvitka“, da su međuzavisne sa susjednim mikroregijama i da je „vidljiv i vrlo neujednačen demografski i ekonomski razvitak Republike...“¹⁴

Gospodarski razvitak (u užem smislu) valja ostaviti poduzetnicima, a on će se kontrolirati s aspekta općeg (nacionalnog i lokalnog) interesa.

Zaključak

Prostor sela razvija se i štiti na vrlo širokoj i jasnoj crti koja vodi od nacionalnih političkih odluka (kakve su npr. strategije) do lokalno izraženih potreba i lokalnih inicijativa. U tom razvojnom procesu važno je naglasiti i definirati nekoliko razina odnosa:

1. odnos i obveze države prema lokalnom i regionalnom razvitku (problem upravne i fiskalne decentralizacije, ujednačavanje životnih uvjeta svih građana, podizanje kvalitete odlučivanja na općinskoj razini...)
2. odnos i obveze države prema razvitku ruralnog segmenta društva i ruralnog dijela nacionalnog teritorija (načela strategije razvitka sela i seoskog prostora, sudjelovanje u upravljanju razvitkom, razvijanje gospodarske i društvene strukture, proagrarna politika, potpora specifičnoj ruralnoj populacijskoj politici) te
3. odnos i obveze glavnog grada, regionalnih gradova i ostalih gradova prema razvitku njihove ruralne okolice (odgovornost za razvoj, razvijanje gradskih službi u funkciji potpore razvitku okolice...).

Jasno definirati te odnose pretpostavka je za izradu okvira planiranih razvojnih procesa ruralnog područja. Nužno je prethodno odgovoriti na nekoliko pitanja. Kakav ruralni svijet želimo? Možemo li ga ostvariti u uvjetima globalizacije? Želimo li i može li se taj svijet

---

14 U spomenutoj analizi utvrđeno je, među ostalim, da je za regionalne centre karakterističan visok stupanj urbaniziranosti naselja, s iznimkom Varaždina i Čakovca te da se „Varaždin i Čakovec ističu uravnoteženošću prostornog rasporeda i urbano-ruralnog rasporeda stanovništva“.

sačuvati sa svojom specifičnošću i istovremeno se razvijati? Može li se selo razvijati i opstati kao samosvojan tip naseljenosti?

Istražujući teritorijalnost i gledajući kronološki (ili razvojno), društveno-gospodarske i tehničko-tehnološke promjene proizvode različite načine administrativnog organiziranja društvenog prostora, različite oblike društvene kohezije kao i različite oblike društvene međuzavisnosti u teritorijalnom pogledu, a sociologija se neprestance susreće s novom ruralnošću i novim urbanitetom (urbanošću). I, posljedično, novom teritorijalnošću, odnosno s novom društvenom re/konstrukcijom teritorija. Mijenjaju se načini pripadanja selu i gradu, regiji, državi. Mijenja se položaj naseljskih tipova u mreži naselja. Tehnička (nad)infrastruktura (poput primjerice autoceste) bitno utječe na mijenu ovih odnosa.

Danas, kada je povećana prostorna ili geografska mobilnost pojedinaca i socijalnih grupa, znatno je više i načina pripadanja lokalnom, više oblika ruralnosti. Prvi preduvjet je bio znatan napredak javnog prijevoza, a danas i povećana, masovna mogućnost osobnog prijevoza te zapošljavanja na daljinu. Pojedinaac, a niti obitelj, kao ni seosko naselje, danas više ne živi u strogo ograničenom prostoru, svi oni imaju više prostornih točaka koje im u određenom sklopu potreba postaju centralnima. Svatko ima više „vlastitih“ životnih prostora.

Demokratski sustavi razumijevaju nekoliko razina uprave, koji se uvijek oslanjaju na teritorijalnu razdiobu prostora. Ta se razdioba može „opremiti“ s više ili manje prava i odgovornosti za ukupno stanje na teritoriju koji pripada određenom kolektivitetu. Upravo ondje se mogu iščitavati temeljni obrasci razdiobe moći: radi li se o decentraliziranoj ili pak o centraliziranoj državnoj upravi. Neupitno je da nijedna teritorijalna jedinica nema podjednaku poziciju, jer ona ovisi o mnogočemu. Može se razlikovati od druge zbog fizičko-geografskih posebnosti, povijesnih okolnosti, razvojnih nedostataka ili prednosti svake vrste i sl. Ali i mjera koje državna zajednica poduzima radi ujednačavanja životnih i razvojnih uvjeta na svom nacionalnom teritoriju (Salmon, 1993.). Jednak pristup države svakom prostornom kolektivitetu nužno stvara nejednakosti. Salmon u svom članku polazi od hipoteze da „proizvodnja u teritorijalnim kolektivitetima (departmanima ili regijama) ovisi o kompetencijama ili resursima koje im država pridodaje, alocira, dodjeljuje te o akumuliranom socijalnom kapitalu kojim kolektivitet može raspolagati“. Dakle, smatra ih proizvodnim čimbenicima.¹⁵

---

15 Primjerice, u projektu *Sustavno ožinjavanje brnatske periferije*, dinamičkim razvojnim determinantama smatrano je proglašenje većeg dijela Like područjem od posebne državne skrbi i sl. (Rogić, Štambuk, 1998.).